

25.89x30.65	1/2	4 עמוד	שבת - ראשון	מקור ראשון	06/2023	86670968-0
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונו - 80790						

חיים נחמן ביאליק צילום: זלטון קלוגר, לע"מ

זיגמונד פרויד צילום: אי. אף. פי

ביאליק ופרויד: הפגישה שלא קרתה

רי "סיפור פשוט" (1935) שלו, הפגיש עגנון חסידים "מחזיקי נשנות", חבושי שטריימל, המאמינים באנשי השם ובנפלאותיהם, עם אנשים מודרניים חבושי צילי נדר, המאמינים בכל הרעיונות המהפכניים: בציונות מזה, ובתורתיהם האוניברסליות של פרויד ומרקס מזה. עגנון רמז לקוראיו כי אין חדש תחת השמש, וכי אותם תסביכים ואותם פתרונות, אישיים כקולקטיביים, לובשים צורה ופושטים צורה, אך סדנא דארעא חר הוא.

במילים אחרות: אין הבדל מהותי ויסודי בין שני טות הריפוי של רבי נחמן מברסלב ובין שיטות הפסיכואנליזה והתרפיה של פרויד. אלה ואלה, רמז עגנון, מבוססות על פרשנות, ותלויות בכישרונו של מטפל כריזמטי לשכנע את מטופלו שהוא מסוגל לראות את הסמוי מן העין ולעזור לו לצאת מן המשבר. ומה אם המטפל אינו פרשן דגול? אף על פי שהטיפול בהירשל מצליח, פחות או יותר, והדוקטור נלגום מוכיח עצמו כמטפל מעולה וצנוע, עגנון לא חסך ב"סיפור פשוט" את שבט ביקורתו ואת חיצי לעגו מן הפסיכולוגים, היודעים לרעתו לעוץ אותן עצות עצמן שכל בר דעת יודע ממילא, וש"בעלי השם" והצדיקים יעזו לחסיי דיהם מאות שנים לפני פרויד. ייתכן שאת ההשקפה הצינית הזאת כלפי המטפלים בתחומי בריאות הנפש קיבל עגנון מביאליק.

בתחילת דרכו לעג ביאליק גם לחלומותיו של הרצל ולאוטופיות שלו, והא בהא תליא. רק על אחד העם, ולא על אישיות אחרת וזולתו, חיבר ביאליק שיר תהילה, וגם שיר זה הוא לאמיתו של דבר חריג בנוף שירתו ה"קנונית". על הרצל הוא לא כתב בגלוי וכי מפורש דבר וחצי דבר. הוא מעולם גם לא נפגש עם הרצל, ואפילו לא הספיד אותו באחד מנאומו המספר הרבים שלו, הימנעות שאומרת דרשני. ואולם הרצל וסיעתו, ובה אותם סופרים שכוננו "הצעירים", העסיקו את ביאליק ללא הרף. אפשר לטעון כי למרבה הפרידוקס, המשורר הלאומי כתב על הרצל ועל "הצעירים" הרבה יותר מאשר על אחד העם ובני חברותו.

יחסו האירוני של המשורר כלפי הרצל נבע גם ממניעים פוליטיים. כמעריצו של אחד העם הוא ביקש לתמוך בציונות הרוחנית ולראות את אחד העם, ולא את הרצל, בראש ההנהגה הציונית. עם זאת, להתנגדותו של ביאליק להרצל היו גם סיבות עמוקות, שמשורש נשמתו. מעשיו של הרצל גילמו תכונות המשך בעמ' 21

מדוע דחה המשורר הלאומי את הזמנתו של הפסיכולוג הנודע

להיפגש עימו? התשובות לשאלה הזו קשורות בפער התרבותי העמוק בין השניים, ביחסו הספקני של ביאליק לתורות הנפש החדשות, וגם במצבו הכלכלי ובשותפות הכושלת שלו עם אחייניתו של פרויד / זיוה שמיר /

בין הרציונליזם המשכילי, שראה בחלומות "הבל וריעות רוח", ובין העולם הבתר-פרוידיאני, שראה בחלום ובהזיה עניין שראוי לבחון ברצינות ולנסות לנתחו בכובד ראש.

בשנות "מפנה המאה" חלה תפנית ביחסו של ביאליק אל החלום והפנטזיה, וזו התבטאה ביצירות שבהן הרהר על חלומות הילדות. בשנות כתיבתו הראשונות, בפתח העשור האחרון של המאה ה-19, עדיין כתב ביאליק שורות כגון: "אָנאָנס בְּהַקִּיץ וּבְהַקִּיץ חֲלֹמֹתַי / חֲלֹמֹת בְּטָלִים הַרְהוּרִי מְחֻשְׁבוֹת... וְאֶל־עַג לְחֹלְמוֹת שְׁשׂוּא יִדְבְּרוּ" (מתוך שירו הגנוז "חלום בתוך חלום"). רק בשנת 1900, בעת שחיבר את שירו הכמאראוטוביוגרפי הגדול "שירת", הכניס ליצירה את השורה: "חֲלֹמֹת יִדְרֹתַי הַתִּדְע אֵיכָּה בְּאֹנֵי?". ואולם שורה זו, שחיברה את "שירתי" ל"זוהר" בנוסח הראשון של השיר, נמחקה בעת ששני השירים הופרדו זה מזה, ונגנזה לנצח.

הסתייגות מהרצל

מתברר שגם עגנון, שבילה במחיצת ביאליק בבארה-הומבורג כ-500 ימים של שיחות נפש ארוכות, לא התפעל באותה עת מ"פסיכולוגיית המעמקים" של פרויד, שטלטלה את העולם המודרני בראשית המאה העשרים. בטקס חתונתם של הירשל ומינה, גיבור

לפני מאה שנה ישב ביאליק בברלין במעמד של "אורח נטה ללון", בדרכו מברית המועצות לארץ ישראל. הודות לפעילותו הענפה של המו"ל והפטרון הספרותי אברהם יוסף שטיבל, ישבו אז בברלין רוב הסופרים העבריים הוותיקים ולצידם קבוצה של סופרים צעירים, ובתוכה גם ש"י עגנון שהיה מיוזר עם ביאליק עוד מימי ביקורו של המשורר בארץ ב-1909. ביאליק רקם תכניות מגביהות עוף, רובן בתחומיה של ספרות הילדים העברית המתעוררת. סביבו פעלה קבוצה גדולה של מו"לים ומרפיסים, עורכים, מסאים ועיתונאים - "דפובליקה" ספרותית גדולה וראויה לשמה.

באחד הימים הופתע המשורר לקבל גלויה מאת זיגמונד פרויד, שהזמינו להתארח בביתו ולסעוד על שולחנו. מפתיעה לא פחות היא העובדה שביאליק לא "הרים את הכפפה" ולא נענה להזמנה. הכיצד? האם לא הכיר ביאליק בחשיבותו של פרויד, ששמו כבר נודע אז ברחבי העולם? האם לא התרגש מהזמנתו של אחד היהודים הגדולים בדורו, וויתר על ההזדמנות לראותו פנים אל פנים ולהחליף איתו דברים על עתיד העם? האמת היא שבתחילת דרכו לא נסחף ביאליק אחר ההערצה הגורפת לבעל "פשר החלומות" ול"פסיכולוגיית המעמקים" שלו. כתלמידו של הוגה דעות שמרני כדוגמת אחד העם, ניצב המשורר בתווך:

זיוה שמיר היא פרופסור אמריטה לספרות עברית באוניברסיטת תל אביב וכלת פרס ביאליק לחכמת ישראל לשנת 2022

14.59x27.91	2/2	עמוד 21	שבת - מקור ראשון	06/2023	86670969-1
בנימין זאב הרצל - בהקשר לציונות - 80790					

הפגישה שלא קרתה

« המשך מעמ' 04

שהרתיעו את ביאליק. הוא זיהה בהם מופעי ראווה ופעולות פרסומת, והסתייג מן הרצון להגיע להישגים של בן-לילה ללא הכשרת לבבות יסודית וממושכת.

בין סופרי אודסה למשכילי וינה

זאת ועוד: אחד העם שלט אמנם בשפות מער-ביות, אך כתב בעברית והתמקד בחיים הלאומיים של "ארם באוהל". לעומת זאת, הרצל וחסידיו "הצעירים", ייצגו את היהודי המשכיל של מרחב התרבות הגר-מני, שהשתרע מהקיסרות האוסטריו-הונגרית במזרח ועד ללטיביה שבצפון-מערב. ההתדרותם של הצעירים ה"מתמערבים" שהקיפו את הרצל בחליפה ובמגבעת ברוח הזמן, בשפם ניטשיאני ובגרמנית מצוחצחת - הציבו אותם במחוזות אחרים לגמרי מאלה שעמדו במרכז עולמם של סופרי אודסה.

רק בסוף ימיו הבינו ביאליק כי החזון ההרצלאי, שמסגנונו נרתע, הוליד מציאות חדשה שאין להתכחש או לבוז לה. תל-אביב הפכה משם של ספר אוטופי, שספג עם פרסומו קיתונות של לעג, לעיר של ממש, שביאליק וחבריו החלו להקים בה את ביתם ולכונן בה חיים חדשים. בתחילת דרכו לעג ביאליק לפנטזיות של הרצל וראה בהן חלומות באספמיה, אך בסוף דרכו נוכח לדעת כי החלומות לא שווים ידברון. הוא התחיל להבין שחזונו של הרצל, אוטופי ובלתי מציאותי ככל שנראה לו בתחילה, קורם עור וגידים ונעשה מחלום פורח למציאות פורחת.

מתברר אפוא שביאליק לא פגש את פרויד ואת הרצל, ואפילו עשה מאמצים להתחמק מלפגוש אותם פנים אל פנים. מכתב השמור בארכיון הציוני מלמד שפרויד, שהתגורר באותו רחוב בווינה שבו גר הרצל, לא פגש אותו מעולם, אך עקב אחר מפעלו ואף שלח לו את ספרו "פשר החלומות". ממכתב השמור בארכיון ביאליק מתברר כאמור שהוא עקב גם אחר מפעליו של ביאליק, והזמין אותו לסעוד על שולחנו.

ומדוע לא נענה ביאליק להזמנה? ייתכן שבצוק השעה לא התפנה ביאליק אפילו להצטייד בכגד ראוי לפגישה כה מכובדת. הוא נמלט מברית המועצות בעור שיניו, התקיים בדוחק בגרמניה, הסתפק בכמה בגדים מהווים ובלילה את שעותיו בניסיון לקנות ציוד לבית הדפוס שביקש לייסד בתל-אביב. ליבו לא היה נתון כלל לפגישות רעים טרקליניות ולהשקת כוסיות שכר עשויות בדולה.

מותר כמדומה להניח שהמשורר לא חש בנוח במחיצת אישים הדוברים גרמנית למדנית, עשירה ומצוחצחת. שיחה בביתו של פרויד, עם המארח והי בריו, הייתה עלולה להביך אותו ולהנמיך את שיעור קומתו. במציאות הגלובלית של ימינו, כאשר מעטים האנשים המשכילים שאינם שולטים בשפות זרות, קשה להעלות על הדעת כמה מצומצם היה עולמו הלי-שוני של ביאליק (ועם זאת כמה עמוק ובלתי נדלה). הוא שלט היטב ב"לשונות היהודים" בלבד - ביידיש ובעברית. בעברית כתב ונאם בעניינים שברומו של עולם, וביידיש דיבר בצורה בלתי מאולצת על ענייני היום-יום. כאשר ענה ברוסית על מכתביה של הצעירת אירה יאן נוקק ביאליק לסיוע מידידי, ובאוזני אביג' דור המאירי הודה ששליטתו ביידיש, שלכאורה הייתה צריכה לסייע לו לדעת את השפה הגרמנית, היא בער-כריו, משום שהיא מטעה ומבלבלת אותו תכופות במי-עבר אל הגרמנית (ראו בספרו של המאירי, "ביאליק

על אתר", עמ' 18). לא ייאמן, אך ביאליק, מתרגמו של "וילהלם טל", הודה בריש גלי ששליטתו בגרמנית לא הייתה שליטה של ממש.

"קצתי בחיי"

ואולם הייתה גם סיבה נוספת, חשובה לא פחות, שגרמה אולי לביאליק לדחות את הזמנתו של פרויד, והיא הייתה נעוצה בקשר העסקי הבעייתי שהיה לו עם אחייניתו של הפסיכולוג הדגול. בשלוש השנים שבהן ישב בגרמניה לא קפא ביאליק על שמריו, והדפיס ספרי ילדים וספרי לימוד שעתידיים היו למלא את קופתה הריקה של הוצאת "דביר", שהוא היה מבעליה. בין השאר הוא הקים שותפות עם תום זיימך-פרויד, אחייניתו של זיגמונד פרויד. ההוצאה נועדה להעניק לספרי הילדים העבריים צורה מעודכנת ומודרנית. אחד הספרים שראו אור במסגרתה היה "מסע הדג" - פואמה אגרית על מסעו הדמיוני של פֶּרְגֶּרִין ("אֶפְרִי", בנוסח העברי) לארץ חדשה ואוטופית, מעבר לים. תום זיימך-פרויד חיברה את הטקסט והכינה את האיורים המופלאים, וביאליק תרגם את המעשייה המחורזת לעברית עשירה עם מרקם צפוף של פסוקים ושברי פסוקים.

ההיפראינפלציה שהשתוללה אז בגרמניה גרמה לשותפות של המשורר עם בני הזוג יעקב ותום זיימך-פרויד הפסדים כבדים, והיא נקטעה עקב חילוקי דעות עסקיים (המצוקה הכלכלית הביאה בהמשך להתאבדו-תו של יעקב זיימך, ולפטירתה בטרם עת של הצעירת המחוננת שהרעיבה את עצמה למוות). נוכח מכות הגורל הקשות שפקדו אותו - בהן גם מותה בתאונה של ילדה מבנות השכנים, שביאליק ורעייתו אימצו להם כבת - לא ייפלא שהמשורר נענה ברצון להזמנתו של ש"י עגנון לבוא לגור לידו בעיר המרפא באר-הומי בורג, הרחק מן היורה הרוחת של ברלין, שבה ישבו באותה עת עשרות סופרים עבריים.

אסון מותה של הילדה המאומצת פקד את ביאליק אחרי ניסיונות אימוץ אחרים שנכשלו. מכאן ואילך פסקו ניסיונות האימוץ, ובני הזוג נשארו בעיריותם עד יום מותם. במכתב לרעהו מרדכי בר-עמי התוודה ביאליק: "ובהיי הפרטיים אין ריח ואין טעם... וקצתי בחיי". תלאות הנדורים וקשיי ההתעוררות בעיר זרה, שלו עצמו ושל רבבות יהודים שיצאו את עיריותיהם ממנוסת בהלה ושוטטו בברלין כצללים כהים, באו אז לידי ביטוי בשי-ריו ובסיפוריו. בגיל המישים הרגיש ביאליק הערידי כמי שימי החורף הקשים מידפקים על תריסו, רמז לזקנה הממשמשת ובאה.

נפשו של המשורר לא הייתה נתונה לכל אותן מסיבות שערכה קהיליית הסופרים העבריים בברלין בזמן שהציבור כולו נמק ברעב, וכאמור הוא אפילו לא נענה להזמנתו של פרויד. מי יודע, שמא חשש המשורר רר שהפסיכולוג הנודע ידבר איתו על הצורך לסייע כלכלית לאחייניתו ולבעלה לצאת בשלום מן המשבר האינפלציוני שלתוכו נקלעו? סוף-סוף ביאליק היה שותפה העסקי של תום זיימך-פרויד, ובני המשפחה חשבו שעליו לשאת בנטל החובות. אפשר שביאליק חשש שהארוחה בבית פרויד "תעלה לו ביוקר", וייתכן שבסופו של דבר ענייני ממונות הם שהכריעו וקבעו את החלטתו של המשורר שלא להיענות להזמנה ולהישאר בבית. אם כן הרבר, הרי שלפנינו עדות נור-ספת לאותה אמת חלקית הטמונה בתורתו של יהודי (מומר) גדול נוסף, ששינה אז את פני העולם בספרו "הקפיטל", ואשר טען כי יסודות מטריאליסטיים כמו כסף ואמצעי ייצור, ולא אידיאות גדולות, הם המניעים את העולם והם שהניעו תמיד את תולדותיו. ●

זיה שמי